

XXIII NAUČNA KONFERENCIJA
„PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA I ŠKOLSKA PRAKSA“

*Kvalitativna istraživanja
u društvenim naukama:
od ličnog iskustva do socijalnih praksi*

ZBORNIK SAOPŠTENJA

Urednici
Vladimir Džinović
Sanja Grbić

23. i 24. novembar 2018.

Filozofski fakultet
Univerziteta u Beogradu

PROGRAMSKI ODBOR

Predsednik

dr Vladimir Džinović, naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Članovi

Dr Dušan Stojnov, redovni profesor
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dr Jelena Pavlović, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Slavica Ševkušić, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Zora Krnjaić, viši naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Nikoleta Gutvajn, naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Ivana Stepanović Ilić, naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Biljana Stanković, docent
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Dr Nataša Simić, naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Marina Videnović, naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

ORGANIZACIONI ODBOR

Predsednik

msr Sanja Grbić, istraživač pripravnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Članovi

msr Ana Đorđević, istraživač saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

ORGANIZATORI SKUPA

INSTITUT ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA
Dobrinjska 11/3 • 11 000 Beograd • Srbija
www.ipi.ac.rs

INSTITUT ZA PSIHOLOGIJU, FILOZOFSKI FAKULTET U BEOGRADU
Čika Ljubina 18-20 • 11 000 Beograd • Srbija
www.f.bg.ac.rs/instituti/IPS/o_institutu

Napomena. Saopštenja saradnika Instituta za pedagoška istraživanja i saradnika Instituta za psihologiju predstavljaju rezultate rada na projektima „Unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u procesima modernizacije Srbije“ (br. 47008), "Od podsticanja inicijative, saradnje i stvaralaštva u obrazovanju do novih uloga i identiteta u društvu“ (br. 179034) i „Identifikacija, merenje i razvoj kognitivnih i emocionalnih kompetencija važnih društvu orijentisanom na evropske integracije“ (br. 179018), čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

NARATIVIZACIJA DRUŠTVENIH DOGAĐAJA U PORODICI: ANALIZA ŽIVOTNIH PREKRETNICA KOD PRIPADNIKA TRI GENERACIJE

Ana Đorđević*

Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Biljana Stanković

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Sanja Grbić

Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Sara Ristić

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Uvod. Ljudi žive kao članovi zajednica u mrežama sazdanim na pričama koje dele jedni sa drugima i kroz koje razumeju sebe i svet oko sebe (Cole, 1996; Murray, 2003). Priče već postoje u kulturi u kojoj živimo, ali ih mi koristimo i iznova kreiramo kako bismo organizovali svoja iskustva (npr. Bruner, 2003; McAdams, 2003; Mishler, 1997; Ricoeur, 1997). Tako je narativ osnovno sredstvo kreiranja istorije i identiteta pojedinaca i društava (Wertsch, 1997).

Kolektivna sećanja na značajne događaje data su u formi narativa i predstavljaju kolektivno deljene reprezentacije prošlosti, i okvir za sećanje kod pojedinaca (Coser, 1992; Middleton & Edwards, 1990; Wertsch, 2002). U preseku između lične i kolektivne istorije oblikuje se jedna generacija, čiju su istorijsko-socijalnu svest i ideologiju oblikovali specifični socio-politički događaji (Mannheim, 1952) i koja predstavlja najvitalniju vezu osobe sa vremenom u kojem živi (Schuman & Scott, 1989).

U našem društveno-istorijskom kontekstu, tri generacije u okviru iste porodice svedoci su različitih perioda (kao nosioca različitih socio-političko-ekonomskih odnosa i ideoloških orijentacija): posleratne SFRJ; ratne, krizne SRJ u procesu dezintegracije; tranzitne Republike Srbije. Naš cilj bio je da istražimo međugeneracijske razlike u načinu na koji se u okviru porodica prepoznaju i narativizuju relevantni socio-politički događaji.

Metod. Prigodni uzorak činilo je 27 učesnika iz 6 porodica iz Beograda, Obrenovca, Pančeva, Kragujevca i Kraljeva (Tabela 1). U svakoj porodici intervjuisale smo između četiri i šest pripadnika 3 različite generacije.

* Email: ana.djordjevic@f.bg.ac.rs

Tabela 1. Struktura uzorka učesnika u istraživanju

generacija	žene	muškarci	ukupno
starija (67-85 god)	5	4	9
srednja (49-55god)	6	3	9
mlađa (20-28 god)	5	4	9
	16	11	27

Kao tehniku prikupljanja koristile smo *intervju prekretnica* (McAdams, 2008) – ključnih životnih događaja u društvenoj, ličnoj i porodičnoj istoriji (Pillemer, 2001). Intervju je bio polustrukturisan i trajao je 20-70 minuta. Transkripte smo analizirale oslanjajući se na narativni pristup, a fokus analize bio je na identifikaciji tipa elicitiranog događaja, načina na koji se o njemu govori i preplitanja ličnog i socijalnog u narativu. U ovom radu biće prikazani rezultati analize specifično društvenih životnih prekretnica kod različitih generacija.

Rezultati i diskusija. U *starijoj generaciji*, izrazita je razlika u načinu na koji muškarci i žene govore o društvenim događajima i njihovom uticaju na lične živote. Sve žene izdvajaju društvene događaje tokom '90ih kao značajne prekretnice, ali ih komentarišu kroz lična i porodična iskustva (*Obaveze su velike bile, nemaština, teško se nabavljala i hrana i-i namirnice, (...) vrlo je teško bilo, i trebalo se snaći, plate su bile minimalne, penzije još manje...*). Period društvenih, političkih i ekonomskih promena se tako pre svega prikazuje iz lične perspektive, kroz konkretna, intenzivna i potencijalno traumatična iskustva, opisana sa dosta detalja i na emotivno involviran način (*Pa da Vam pravo kažem, ratno to stanje, to je bilo baš grozno. (...) Tako da su to bile te prekretnice koje su ježive. (...) Bilo je i gladovanja i zimovanja i, to su bile baš ono traume velike, da, da, da se misli čovjek kako će preživeti.*). Kada se društveni prevrati u narativu najstarijih učesnica ne pojavljuju sami kao životne prekretnice, prepoznaje se njihov ključan uticaj na lične događaje (*...kad je u Hrvatskoj počinjalo. Kad su ih odveli tamo, nisu znali ni gde idu, ni šta rade... Ja sam toliko tada imala taj potres, deca ostala mala, on otišao, da l' će se vratiti, da l' neće, kukaj svaki dan. Ovaj, ja mislim da sam tad dobila stres, te sam prvu operaciju imala '93.*).

Sa druge strane, muškarci iz iste generacije ne referišu na iste događaje kao prekretnice i eksplicitno se distanciraju od političkih dešavanja. Oni najčešće biraju da govore isključivo o ličnim događajima ili sažeto referiraju na društvene događaje od pre pola veka (*Pa ja sam... ne podležem politici. I: Znači ne pamtite neke važne događaje? Ja sam bio dete kad je bio [II svetski] rat...*).

Žene i muškarci *srednje generacije* takođe različito izveštavaju o društvenim prekretnicama. Dok se muškarci povlače ili neelaborisano i apstraktno izveštavaju o socio-političkim promenama početkom devedesetih godina (*To su te devedesete godine... Ne znam kako da Vam kažem, to je... Što kaže ono ne vratile se nikad. To je bilo stvarno... preživljavanje...*), žene o njima govore na ličan i angažovan način, istovremeno reflektujući širi značaj promena u ideološkoj sferi, standardu života i odnosima među ljudima (*Od jednog punog, um, perioda*

zadovoljstva, prvog posla koji sam mnogo volela, nekako, osećaja da sam uradila sve na vreme, da postoji neka perspektiva, odlične plate koju sam imala, standarda koji je krajem osamdesetih bio dobar, dobre, ozbiljne veze u kojoj sam bila – ta '90., '91., odjednom počinju da bivaju period svega suprotnog, dakle, velike nestašice, um, tegoba na poslu...). Svakodnevni život žena potpuno je transformisan, pogođen stalnim neizvesnostima, strahovanjima za dobrobit novostvorene porodice, neretko gubitkom posla i osećajem besperspektivnosti i nemogućnosti planiranja (*To je bilo jasno da je to nešto što nam je okrenulo živote, mislim, ali bukvalno i za 180°. Znaš, ono, sve što si planirao '90., kako si video svoj život '90., '91. više to nisi mogao zamisliti.*)

Mada većina učesnica spominje temu ratova, dve učesnice čiji su muževi mobilisani na najmanje elaboriran način pričaju ili radije ne pričaju o tome. Kod samih učesnika koji su bili mobilisani primećujemo konformizam „zaveri ćutanja“ o potencijalno traumatičnom iskustvu iz rata (Laub & Hamburger, 2017), kao i osećaj neshvaćenosti i nezainteresovanosti šire zajednice za njihova iskustva (*Taj rat [’99] nećemo da spominjemo, to što sam bio na ratištu, to danas nikog i ne zanima da Vam kažem pošteno. (smeh)*); Čak i sa ljudima sa kojima sam bio tad u Hrvatskoj, koji nose ista iskustva koja ja nosim, ovaj, ne pričamo nešto preterano o tome. (...) bivamo apostrofirani *od strane drugih ljudi kao gomila budala koja je nasela na političku propagandu, koja je tamo išla da kolje prasad, pije slavonsku rakiju i vino i eto, to je bio naš rat.*

U narativima članova *mlađe generacije*, bez obzira na pol, opis važnih društvenih događaja najčešće je izostao. Oni su na prvom mestu usmereni na događaje na individualnom planu, što je u skladu sa normativnim zadacima ranog odraslog doba u Zapadnoj kulturi (lični identitet, romantični odnosi, zaposlenje) (Habermas & Bluck, 2000). Međutim, ovo bi moglo biti dodatno podstaknuto angažovanošću roditelja da sačuvaju mlade od turbulencija i nestabilnosti koje nose stalno prisutne negativne socio-ekonomske promene u našoj sredini. Porodični sistem štiti mlade od upliva dešavanja iz socio-političkog sveta, filtrirajući sadržaj i intenzitet događanja koji stiže do njih sa šire društvene ravni (*Pa pazi, na mene lično, ništa što je kao uticalo preterano, znaš, bar ja to i dalje ne osećam... mlađa [sam], znaš, ono, i dalje živim sa svojom porodicom*).

Kada u svoje narative i uključuju društvene događaje, to su najčešće neelaborisani, apstraktni i emotivno neangažovani opisi događaja koje prepoznaju kao relevantne za generaciju svojih roditelja, bazirani na porodičnim prepričavanjima (Čoveče, nemam pojma. Neka kriza jeste bila, ne znam koja.). Čak i kod mladih čiji su članovi porodice bili direktni učesnici dramatičnih događaja prisutna je „zavera ćutanja“ o iskustvima očeva, neposrednih ratnih učesnika (npr. oca *“nikad nije pitao i ne treba da ga pita”* o ratu), a retko se, kada postoje i lična sećanja, javljaju detaljni, emotivno involvirani, opisi događaja (*Tata se samo jedno veče pojavio na vratima. U uniformi. Bio je skroz prljav, zarastao u bradu, nepošišan. Ja znam samo da sam skočio i trčao sam koliko su me noge nosile i mislim da sam mu se za nogu zalepio, da nisam hteo taj dan da se pustim od njega.*)

Ono što oblikuje način na koji se društveni događaji pojavljuju u narativima učesnika jeste *otklon od politike*, koji je prisutan kod većine učesnika, a veoma je izražen kod muškaraca

i mladih. Jedan od mogućih razloga leži u produženom lošem političkom vođenju zemlje, koje uprkos smenama političkih orijentacija ne donosi boljitak za građane (*Kad krenemo od tih političkih, to su ti najnoviji izbori gde sam očekiv'o nešto, stvarno preokret, jel, kad su ovi došli na vlast, ta obećanja (...) ne veruj nikom od tih političara, ali u suštini me politika uopšte ne zanima.*). Istaknut otklon od politike kod mladih (*politikom se ne bavim uopšte, niti me zanima, to odmah isključujem*), nepraćenje medija i opšta nezainteresovanost za šira socio-politička dešavanja, uz povremeno izražavanje nepoverenja u sistem, skepticizma i razočaranosti (*Ne daj bože da ti nešto treba od ove države; U poslednje vreme si... pomiren sa činjenicom da niko od nas, običnih ljudi nije bitan.*), modelovan je rezigniranošću njihovih roditelja i podržan činjenicom da mladi, za razliku od prethodnih generacija, nemaju neposredno iskustvo drukčijih socio-političkih okolnosti do onih u kojima su odrasli, te žive u stanju „permanentne krize“ na koju su se vremenom habituירali.

Zaključak. Žene starije i srednje generacije spremno i elaborirano govore o događajima koje bismo objektivno identifikovali kao najznačajnije društvene prekretnice u skorijoj istoriji i prepoznaju njihovu ulogu u oblikovanju ličnog i porodičnog iskustva. Nasuprot njima, muškarci starije i srednje generacije ispoljavaju zajednički obrazac (anti)narativizacije društvenih događaja: eksplicitno povlačenje iz sfere društvenog i fokusiranje na lične/porodične događaje. Zanimljivo je uporediti narative žena i muškarca koji su savremenici istih društvenih događaja – žene, iako preplavljene neizvesnostima, borbom za egzistenciju i brigom za decu, sa distance od skoro 30 godina o njima govore reflektovano i elaborirano; dok je kod muškaraca koji su bili neposredniji učesnici u društvenim događajima od žena, npr. kao članovi političke partije ili vojnici mobilisani u rat, prisutan defetizam, razočaranost i verovatno kulturološki uslovljena (anti)narativizacija, iz čega naslućujemo socijalno-traumatično iskustvo koje još uvek nije integrisano. Za njih, to je uzrok ćutanja i povlačenja iz oblasti društveno-političkih dešavanja i fokusiranja na porodične događaje.

U generaciji mladih se, iako ne govore o povezanosti šireg društvenog plana i prekretnica u ličnom životu, svest o uticaju socio-političke sfere pojavljuje kroz refleksiju o porodičnom kontekstu, gde uočavaju značaj ovih događaja za živote njihovih roditelja. Strategija nošenja sa naučenom bespomoćnošću u vezi sa progresivnim pogoršanjem socio-ekonomskih okolnosti, koja figurira u njihovim narativima, jeste fokusiranje na lični plan (značajne odnose, akademske i poslovne uspehe). Time mladi dobrovoljno prihvataju okvire individualnog i porodičnog konteksta kao granice svog investiranja.

Ključne reči: *narativ, životna prekretnica, društveni događaj*

Literatura

- Bruner, J. (2003). *Making stories: Law, literature, life*. Harvard University Press.
- Cole, M. (1996). *Cultural Psychology: A once and future discipline*. Cambridge: Harvard University Press.
- Coser, L. A. (Ed.) (1992). *Maurice Halbwachs on Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Habermas, T. & Bluck, S. (2000). Getting a Life: The Emergence of the Life Story in Adolescence. *Psychological Bulletin*, 126(5), 748-769.
- Laub, D. & Hamburger, A. (Eds.) (2017). *Psychoanalysis and holocaust testimony: Unwanted memories of social trauma*. London: Routledge.
- Mannheim, K. (1928/1952). The problem of generations. In K. Mannheim (Ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge* (pp. 276-322). London: Routledge and Kegan Paul.
- McAdams, D. P. (2003). Identity and the life story. In R. Fivush, & C. A. Haden (Eds.), *Autobiographical memory and the construction of a narrative self: Developmental and cultural perspectives* (pp. 187-207). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- McAdams, D. P. (2008). Personal narratives and the life story. In O. P. John, R. W. Robins & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research, 3rd Edition* (242-262). New York: Guilford Press.
- Middleton, D. & Edwards, D. (Eds.) (1990). *Collective Remembering*. London: Sage.
- Mishler, E. G. (1997). Narrative accounts in clinical and research interviews. In B.-L. Gunnarsson, P. Linek & B. Nordberg (Eds.), *The construction of professional discourse* (pp. 68-81). London: Longman.
- Murray, M. (2003). Narrative psychology and narrative analysis. In P. M. Camic, J. E. Rhodes, & L. Yardley (Eds.), *Qualitative research in psychology: Expanding perspectives in methodology and design* (pp. 95-112). Washington: APA.
- Pillemer, D. B. (2001). Momentous events and life story. *Review of General Psychology*, 5(2), 123-134.
- Ricoeur, P. (1997). A response by Paul Ricoeur. In M. Joy (Ed.), *Paul Ricoeur and narrative: Context and contestation* (pp. 34-64). Calgary, Canada: University of Calgary Press.
- Schuman, H. & Scott, J. (1989). Generations and collective memories. *American Sociological Review*, 54, 359-381.
- Wertsch, J. V. (1997). Narrative tools of history and identity. *Culture & Psychology*, 3, 5-20.
- Wertsch, J. V. (2002). *Voices of collective remembering*. Cambridge University Press.

ZBORNİK SAOPŠTENJA

XXIII naučna konferencija

„Pedagoška istraživanja i školska praksa“

**KVALITATIVNA ISTRAŽIVANJA U DRUŠTVENIM NAUKAMA:
OD LIČNOG ISKUSTVA DO SOCIJALNIH PRAKSI**

Izdavači

Institut za pedagoška istraživanja, Beograd
Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Za izdavača

Nikoleta Gutvajn
Ivana Stepanović Ilić

Urednici

Vladimir Džinović
Sanja Grbić

Tehnički urednik

Sanja Grbić

Tiraž

100

Dizajn korica

Vlada Polić

Grafička obrada

Branko Cvetić

Štampa

Kuća štampe plus

ISBN 978-86-7447-141-8

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

37.014:316(082)

005.6:37(082)

37.046.1/.2(082)

НАУЧНА конференција "Педагошка истраживања и школска пракса" (23 ; 2018 ; Београд)

Kvalitativna istraživanja u društvenim naukama: od ličnog iskustva do socijalnih praksi : зборник саопштења / XXIII научна конференција "Педагошка истраживања и школска пракса", 23. и 24. новембар 2018, у Београду. ; urednici Vladimir Džinović, Sanja Grbić. - Београд : Institut za pedagoška istraživanja : Institut za psihologiju, 2018 (Beograd : Kuća štampe plus). - 165 стр. ; 24 cm

Radovi na srp. i hrv. jeziku. - Saopštenja saradnika Instituta za pedagoška istraživanja i saradnika Instituta za psihologiju predstavljaju rezultate rada na projektima "Unapređivanje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u procesima modernizacije Srbije"--> prelim. str. - Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Registar.

ISBN 978-86-7447-141-8 (IPI)

а) Образовање - Социолошки аспект - Зборници б) Образовање -
Управљање квалитетом - Зборници
COBISS.SR-ID 270427404